

Gümnaasiumi trükkal ja keskvõimu korralduste publitseerimine 17. sajandi lõpu Tallinnas

Kaarel Vanamölder

Sissejuhatus

Tallinna rootsiaegse gümnaasiumi juures 1630. aastate esimesel poolel avatud trükikojast ning seal kuni 1710. aastani tegutsenud trükkalitest on teada rõõmustavalt palju. Senises historiograafias on seda teemat käsitletud valdavalt raamatu- ja haridusajaloo aspektist, keskendudes sageli eelkõige eesti-keelse kirjasõna arengule.¹

Samas ei pruukinud trükkali igapäevatöö olla sugugi täidetud ainult raamatute trükkimise või gümnaasiumi tellimuste täitmisega. Analüüsides Tallinnas 17. sajandil publitseeritud trükiste hulka ja iseloomu, on teenekas vanema põlve uurija Kyra Robert pakkunud trükikoja teadaolevast toodangust raamatute hulgaks vaid 18%.² Valdava enamiku moodustasid tiraažilt ja mahult väiksemad, ühekordsed või perioodilisemad, nn. ametlikud trükised – kuninglikud seadused, mitmesuguste institutsioonide poolt väljastatud määrused ja korraldused ning juhutrukised, mis ilmusid seoses mõne sündmuse või tähtpäevaga.³ Nimetatud trükiseid on senises historiograafias käsitletud enamasti põgusalt ja

möödamannes, peamiselt säilinud eksemplare loendades, ning peale Kyra Roberti 1991. aastal ilmunud artikli pole teaduskäibesse uut informatsiooni märkimisväärselt lisandunud. 18. sajandi kontekstis on sellele teemale kommunikatsiooniajaloo vaatenurgast lähenenud Mati Laur, analüüsides ametlike korralduste edastamist 18. sajandi Baltikumis.⁴

Vaadeldes 17. sajandi Tallinna trükikoja toodangu uurimislugu, võime üldistades tõdeda, et uurijad on pikaajalise ning tõsise töö käigus fikseerinud ja loetlenud säilinud või teada olevaid trükiseid, keskendudes seejuures peamiselt raamatutele. Teave 17. sajandi Tallinna gümnaasiumi trükikoja tegevuse kohta pärineb seega paljuski säilinud trükistelt enestelt. Sellest tulenevalt on allikate mõnetise ühekülgsuse ja spetsiifilisuse tõttu aga ainult neile tuginedes keeruline teha mingeid kaugemale ulatuvaid tagajärgi. Nii puudub seni ammendav ülevaade Tallinna trükikojas 17. sajandil publitseeritud trükiste kohta ja enamasti me ei tea ka tiraažide suurust ega trükiste hindu. Trükkalite

¹ Vt. nt.: F. Puksoo. Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. Tallinn, 1933; H. Treumann. Vanemast raamatukultuuriloo. Eesti Raamat, Tallinn, 1977; Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade. Valgus, 1978; Den estniska boken genom seklerna. Helsinging yliopiston kirjaston julkaisu 57. Helsingfors universitetsbibliotek, Helsingfors, 1995; Eesti vanimad raamatud Tallinnas. Tallinn, 2000; T. Reimo. Trükiprivileegidest Baltimaadel XVII–XVIII sajandil. Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1999. Tartu, 2000, lk. 184–195; T. Reimo. Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel. Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, Tallinn, 2001.

² K. Robert. Tallinna 17. sajandi trükised. Raamatutel on oma saatus. Kirjutisi aastaist 1969–1990. Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu. Tallinn, 1991, lk. 14.

³ Vt. K. Robert. Tallinna 17. sajandi trükised, lk. 13–14 ja T. Reimo. Trükindus- ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil. Eesti vanimad raamatud Tallinnas, lk. 100.

⁴ M. Laur. Die Verbreitung der offiziellen Anordnungen in Liv- und Estland im 18. Jahrhundert. – Ajalooline Ajakiri 2009, nr. 3/4 (129/130), lk. 525–537.

töökohustusi on olemasolevate allikate abil küll võimalik kaardistada, kuid samas ei tea me peaaegu midagi töö igapäevasest rutii-
nist, mille ilmselt moodustaski ühekordsete või perioodilisemalt ilmuvate argipäevaste trükiste produtseerimine.

Tallinna trükikoja ja trükkalitega seotud põhilisi ja historiograafias enim kasutatud allikaid säilitatakse Tallinna Linnaarhiivis.⁵ Mujal asuvad allikad pole sageli teravdatumat tähelepanu pälvinud. Käesolev artikkel püüab seda lünka täita, võrreldes seni teaduskäibesse toodud informatsiooni Eesti Ajalooarhiivis leiduvate allikatega.⁶ Fookus on seekord seatud eelkõige ühekordsetele trükistele, eelkõige kindralkuberneri kantseleist väljastatud trükitud määrustele ja korraldustele. Üldnimetajana on tegemist plakatitega, mille sünonüümina kasutan artiklis sõna *publikaat*.⁷ Artikli allikalise põhimaterjali moodustavad Ajalooarhiivi rootsiaegsed Eestimaa kindralkubermangu pearaamatud ning nende tõestusdokumendid (nn. verifikatsiooniraamatud: „Estlandz Staatz Rächning”; „Ehtslands Hufwudbook” jms.)⁸ ning Ajalooarhiivi plakatite kogu.⁹ Käsitluse ajaraamid olen seadnud 17. sajandi viimasele veerandile, mil Tallinna gümnaasiumi trükkalina tegutses Christoph Brendeken (1649–1710). Brendekeni elust ja tegevusest on seni põhjalikum käsitlus ilmunud Friedrich Puksoo sulest,¹⁰ kes, tsiteerides küll rohkesti Tallinna Linnaarhiivi allikaid, pole paraku neile järjekindlalt viidanud. Nõnda tuli käesoleva artikli tarbeks uuesti „avastada” osalt juba tsitaatidena ammu tuntud allikmaterjal.

Trükkal Christoph Brendeken

Rootsi võimuaja viimane kuningliku gümnaasiumi trükkal, Goslarist pärit Christoph Brendeken tegutses Tallinnas trükkali, kirjastaja ja raamatukaupmehena 34 aastat (1676–1710), ehk kauem kui ükski eelkäija enne teda. Tema tegevusajast on Kyra Roberti andmeil registreeritud 326 trükist.¹¹ Brendekeni ajal hakkas ilmuma ka Tallinna (ilmselt järjekorras teine) perioodiline ajaleht, kaks korda nädalas *Reval(i)sche Post-Zeitung*.

Historiograafias rõhutatakse, et Tallinna trükikoda püsis abielude kaudu läbi terve 17. sajandi linna esitrükkalidest Christoph Reusnerist (u. 1575–1637) alguse saanud suguvõsa käes, mis kindlustas seniste trükiprivileegide jätkumise.¹² Olgu siinkohal üle korratud, et ka Brendeken abiellus 1676. aastal eelmise trükkali Adolph Simoni (?–1675) lese Christina Wiechartiga. Käesolevas kontekstis on oluline meenutada Adolph Simonile 11. juulil 1672. aastal välja antud kuninglikku privileegi, mille sisu ühtis Riias kehtiva privileegiga ning mis tagas Tallinna trükkalile järeltrüki- ja müügiõigused kõigile tema või ta eelkäijate poolt välja antud raamatutele ja kirjadele. Simonile anti õigus pidada raamatupoodi ja kaubelda nii köitmata kui ka köidetud raamatutega. Eraldi rõhutati, et trükkali järeltulijate puhul kehtib privileeg vaid siis, kui suguvõsas trükkaliametit jätkatakse.¹³ Olgu lisatud, et kuninglike ametnike õigused tähendasid vabastust linnakodanike kohustustist ja kindlat sissetulekut.

Töötasu maksti trükkalitele läbi aastate

⁵ Vt. nt.: TLA, f. 230, n. 1, s. Bf6. Die Buchdrucker Christof Reusner, Adolf Simon und Christof Brendeken, so wie die Erben des Letzteren betreffenden Akten 1637, 1663–1726; TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III. Buchbinder, Buchdrucker, Buchhändler (1663–1726); TLA, f. 230, n. 1, s. Bf78. Buchdrucker und Buchhändler und das Buchbinderamt angehend 1690–1859.

⁶ Autor tänab Eesti Ajalooarhiivi töötajaid mõistva suhtumise ja vastutulelikkuse eest, nimetades eraldi Helina Tammani ja Tõnis Tünnat.

⁷ *Publikaat* tähendas Kyra Roberti käsitluses Eestimaa kindralkuberneri määrusi, eristamaks neid Stockholmis välja antud kuninglikest *plakatitest*. Vt. K. Robert. Tallinna 17. sajandi trükised, lk. 15.

⁸ EAA, f. 1, n. 2, s. 792 jj. kuni f. 1, n. 2, s. 866.

⁹ EAA, f. 1, n. 2, s. 33 jj. Placata. Täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>.

¹⁰ F. Puksoo. Die Buchdrucker Brendeken in Estland. – Gutenberg Jahrbuch 1934, nr. 9, lk. 199–207.

¹¹ Vt. K. Robert. Bocktryckarna i Tallinn på 1600-talet. Den estniska boken, lk. 48 ja T. Reimo. Trükindus- ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil, lk. 99.

¹² Vt. T. Reimo. Trükiprivileegidest Baltimaadel XVII–XVIII sajandil, lk. 190–191.

¹³ Samas.

kahe leivasa poolt. Kui Christoph Reusnerile olla määratud aastapalga (50 riigitaalrit) maksnud võrdsetes osades veel linnaraad ja Eestimaa rüütelkond,¹⁴ siis Brendekeni sama suur aastapalk laekus nii linnaraelt kui kindralkubeneri kantseleilt.¹⁵ Friedrich Puksoo on välja toonud, et lisaks rahapalgale sai trükkal linnalt tasuta elamispinna, jahvatamiseks aktsiisivabalt pool sältist linnaseid aastas ning oli vabastatud linnakodanike maksust ja muudest kohustustest.¹⁶

Vastselt ametisse astunud Brendekeni linnaraele saadetud palvekiri 1676. aasta 14. aprillist valgustab linnapoolseid kohustusi detailsemalt. Nimelt soovis trükkal, et talle makstaks välja veel eelmise aasta palk, 25 riigitaalrit, ning meenutas eelkäijale lubatud soodustusi: vaba elamispinda (*freye wohnung*) ning koduse pruulimise tarbeks (*und brauen eines Hauß trincks*) eraldatud poolt sältist linnaseid.¹⁷ Puksoo tsiteeritud (kuid mitte viidatud!) allikatest on teada, et elamistingimuste ja töötasu väljamaksmise asjus esitas trükkal linnaraele edaspidigi mitmeid pretensioone, apelleerides Adolf Simonilt päritud privileegile. Vastusena neile otsustas raad 1679. aasta 17. septembris trükkali nõudmistele vastu tulla ning võimaldada Brendekenile samamoodi nagu tema eelkäijalegi linnaseid ja aastapalka esimesel võimalusel (*so bald wie Mittel verhanden*) ning katta koostöös riigivõimuga (*so wohl von der Crohnen als Stadtßeiten*) võrdselt kulud töö- ja elamispinna remondi eest.¹⁸ Brendekeni edasised kaebused linnaraele ja kohtuvaidlused raamatuköitjatega on historiograafias tuntud ning neil eraldi peatumine pole siinkohal vajalik.¹⁹

Puksoo märgib niisiis, et Brendekeni aastapalgaks oli kokku 50 riigitaalrit. Ilmselt järeldeb see linnas kehtinud varasema tasustamistraditsiooni ning ehk ka juba mainitud 1679. aasta 17. septembri rae otsuse analoogia, mille kohaselt kindralkubeneri kantselei maksis omalt poolt aastapalgaks trükkalile raega võrdse summa.

Ajalooarhiivis talletatavad Eestimaa pearaamatud ning nende tõestusdokumendid (verifikatsiooniraamatud) on teadupärast säilinud üksikute lünkadega ajavahemikust 1659–1699.²⁰ Brendekeni ametiaega katab nimetatud allikas täielikult kuni Põhjasõjani, hilisemate aastate kohta pearaamatuid enam koostada ei jõutud. Pea- ja verifikatsiooniraamatutest ilmneb, et Tallinna gümnaasiumile oli eelarves iga-aastaselt ette nähtud summad, mille alusel maksti selle personalile palka. Professorite, rektori, kantori, pedelli jm. isikute kõrval kajastuvad aastast aastas ka väljamaksed trükkalile, fikseeritud summas 37 taalrit ja 16 ööri hõbedas (*Sölffw. Mynt.*),²¹ mis arvestusühikust reaalselt käibinud rahaühikuks teisendades²² teeb tööpoolest ligikaudu 25 riigitaalrit. Riigipoolse sissetuleku arvestuses oli Brendeken gümnaasiumi palgasaajate nimekirjas üks viimaseid, edestades vaid pedelli, kes teenis 7½ hõbetaalrit. Õppejõudude palgad algasid pearaamatute kohaselt alates 100 riigitaalrist.²³

Mõned pearaamatud sisaldavad ka trükkali kirjalikku kinnitust raha kättesaamise kohta. Esimest korda figureerib Brendeken neis juba 1676. aastal, kinnitades aastapalka kättesaamist.²⁴ Aasta varem on samalaadse kviitungi

¹⁴ Vrd.: K. Robert. Tallinna esitrükkal Christoph Reusner senior. – Vana Tallinn IV (VIII). Estopol, Tallinn, 1994, lk. 24–31, siin lk. 27 ja T. Reimo. Trükindus ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil, lk. 96–97.

¹⁵ F. Puksoo. Die Buchdrucker Brendeken in Estland, lk. 200.

¹⁶ Samas, ent paraku pole allikale viidatud.

¹⁷ TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III, l. 13.

¹⁸ TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III, l. 29.

¹⁹ Vt. T. Reimo. Trükiprivileegidest Baltimaadel XVII–XVIII sajandil.

²⁰ Vt. H. Piirimäe. Rootsi riigimajandus Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil. EÜS Kirjastus, Tartu, 2009, lk. 20.

²¹ Vt. nt. EAA, f. 1, n. 2, s. 808. Estlandz Staats Räkning [1677], l. 9p.

²² Vrd.: H. Piirimäe. Rootsi riigimajandus, lk. 23, viide 33; Eesti majandusajalugu I. Tartu, 1937, lk. 524–525.

²³ Vt. nt. EAA, f. 1, n. 2, s. 808, l. 9p.

²⁴ „Wegen der Buchdrucker Gage an Königl. Rewallschen Gymnasio Pro Anno 1676 habe ich in Dato dieses, von dem Cammerier Herr Henrich von Ellßwichsausien Sieben und dreizigs und einen halben Thaler Silbergeldt rchitigh und wohl empfangen, allß qvittire solches 37½ Thlr Silbergeldt hiermit gebührlichen. Rewall den 30. Decembris Anno 1676. Christoph Brendeken, Gymn. Buchdr.“ EAA, f. 1, n. 2, s. 807, l. 399.

väljastanud veel Adolph Simoni lesk (*Christina Wichart, Sehl. Adolph Simons, Gymnasij Buchdruckers nachgelassene Wittwe*).²⁵ Ehkki allikatest ilmneb, et trükkali aastapalka arvestati hõbetaalrites, võidi kindralkubeneri kantselei korraldusel tasuda osa sellest ka toiduainetes. Nii tõendab Brendeken 1686. aastal, et ta on saanud aastapalgast osa võis (8 säilitist) ja osa riigitaalrite (taaler *specie*) arvestuses.²⁶

Tööandjate dualismi tajus Brendeken selgesti: 1681. aasta töötasu kättesaamisel märgib ta näiteks, et raha tuleb kroonile osutatud teenuste eest (*mein Gage weg der Buchdruckerey der Crohne*).²⁷

Trükkali täiendavad sissetulekud ning töö eest küsitav tasu

Mida täpselt Brendeken erinevatele leivaistadele trükkima pidi, on keeruline öelda. Küsimusele heidab mõneti valgust trükkali 1707. aasta 30. aprillil Tallinna raele saadetud palvekiri, milles taotletakse vabastust sõjaväe majutuskohustusest ning muudest sõjasituatsioonist tingitud erakorralistest maksudest. Kirjeldades trükikoja kehva majanduslikku seisu, märgib Brendeken, et peab läbi ajama krooni (loe: riigi) poolt saadud kesise sissetulekuga, sest linnalt pole lubadustest hoolimata enam viis aastat midagi laekunud, mis sest et [tema] trükib ilma täiendava tasuta

jätkuvalt nii linnarae poolt väljastatavaid hinnakirju ja korraldusi kui ka gümnaasiumi ning selle professorite väljaandeid.²⁸

Huvitaval kombel märgib Brendeken samas dokumendis täiendavat kindralkubenerilt iga-aastaselt laekuvat vähest lississetulekut trükitöö eest.²⁹ Tänu Tiiu Reimo täpsustusele teame, et 1661. aastast sai linna trükkal kohustuseks trükkida kuninglikke seadusi, määrusi ja korraldusi, millega reglementeeriti rahandust, tollikorraldust, kohtumenetlust ja sõjaväeteenistust ning teavitati iga-aastaselt usupühadest.³⁰

Ilmselt võiski Brendeken eelnimetatud tsitaadis pidada silmas kuninglike ja kindralkubeneri korralduste trükkimist. Verifikatsiooniraamatutes leidub nende kohta üsna rohkesti informatsiooni trükkali poolt reeglina kalendriaasta lõpus või järgmise alguses kindralkubeneri kantseleile esitatud kokkuvõtete või arvete (Brendeken kasutab sõna *Rechnung*) kujul. Neis loetletakse kalendriaasta või muu perioodi jooksul täidetud tellimusi ning esitatakse sellest lähtuvalt arve, mille eest makstud tasu on kantseleis arvestatud täiendavalt aastapalgast eraldi. Arvestusühikuks on riigitaalrid (*Rdlr*) ja öörid (*wrst*).

Et tegemist on fiskaalsete dokumentidega, on nende vormistus aastast aastasse sarnane: esmalt näeme (ilmselt) Brendekeni koostatud arvet koos hindadega, milles on mainitud ka publikaatide väljastamise (trük-

²⁵ EAA, f. 1, n. 2, s. 806, l. 278.

²⁶ „Des Königl. Gouvernements ergangenen ordre zu folgen, habe von Herrn Rahtsvewandten Paulo Struero, mein 1685st Jahres Gage folgender gestalt erhalten, alß ¾ ton[n]en Butter haben bruto gewogen 10 ttb. 10 tb. das Holtz abgezogen so gewogen 2 ttb. 10 tb. bleibt reine Butter 8 ttb. à ttb 1 Rdlr Sp macht an Geld 16 Dlr. Sm.

Noch ist mir gezahlet in Sp. 10 Rdlr 48 wrst thut 20 Rr Sm. 48 wrst, also in allen des 1685sten Jahres gage 37½ Dlr. sm. völlig empfangen, qvitire deßfals unter meines Nahmes unterschift. Reval 1686. Christoph Brendeken, des Königl. Güm. Buchdr.“ EAA, f. 1, n. 2, s. 823, l. 1397.

²⁷ EAA, f. 1, n. 2, s. 814, l. 175.

²⁸ „[– – –] Mein weniger Lohn, der ich von der Crohn habe, ist bey dieser gantzen Krieger-Zeit sparsahm ausgefallen [– – –]. Darauf stehet mein Salarium von der Stadt von fünf Jahren mihr annoch zurucke, so das ich deßfals zwar genung sollicitiret, und vertröstung bekommen, aber demnach bis dato nichts erhalten können; zudem so drucke ich jährlich auch, wie bekand, frey und ohne Entgelt die publieque Taxa-Preiß, und ordnungs zetteln, imgleichen eines Hochedl. Raths gerichtliche Verordnungen, Gümnasii Catalogos, wie auch gewiße Programmata der Hn Rectoris und Profeßoren [– – –]“. TLA, f. 230, n. 1. s.Bf30III, l. 101–101p.

²⁹ „[– – –] dabey ich denn nicht erwehnen wie was ich wegen des Königl General Gouvernements jährlich vor wenige Bezahlung trucken muß [– – –]“. TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III, l. 101p.

³⁰ T. Reimo. Trükindus ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil. Eesti vanimad raamatud Tallinnas, lk. 99.

Rechnung der Placaten für den 1683ten Jahr vor der
Königlichen Government allen zuhelfen.

Den 24. Januarij ein Placat wegen der Maffierung	- - -	1	-
darzu gehören 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 20. Martij ein Placat wegen der 4. allgemeinen Landtag	- - -	1	-
vor 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 31. Martij ein Placat wegen eines Landtagel gegen den	- - -	1	-
28. April,	- - -	1	15
vor 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 3. Maj ein Placat wegen eines Landtagel gegen den 2. Junij	- - -	1	-
vor 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 14. Maj einen jebden Tag wegen der Maffierung	- - -	1	26
vor 1 1/2 Buch Papier	- - -	1	7
Den 21. Maj 2. Reichsritter Briefe	- - -	1	26
vor 1 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 18. Junij ein Placat wegen des Landtagel Briefs	- - -	1	-
vor 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 17. Julij einen Reichsritter Brief	- - -	1	13
vor 20 Bogen Papier	- - -	1	5
Den 24. August ein Placat wegen Maffierung der Rittere fassen	- - -	1	-
vor 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 24. August einen Reichsritter Brief	- - -	1	13
vor 2 1/2 Buch Papier	- - -	1	15
Den 16. September einen Reichsritter Brief	- - -	1	13
vor 1 Buch Papier	- - -	1	6
Den 15. Novembri einen Brief an den hiesigen Comissarien	- - -	1	13
vor 15 Bogen Papier	- - -	1	3
Summa 10. Rtr. 31. 1/2 Schf.			

Rechn. d. 25. Junij,
Anno 1684.

Christoph Brendeken.

Trükkal Christoph Brendekeni poolt kindralkuberneri kantseilele esitatud arvestus 1683. aastal tellitud trükitööde eest. Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Sissetulnud kirjad halduse ja jurisdiktsiooni asjus, 1684 juuni. EAA, f. 1, n. 2, s. 436, l. 189.

kimise?) kuupäev. Seejärel on dokument läinud ülevaatamiseks ja kinnitamiseks kas linnusekohtu assessoritele või kubermangu kantselei kassapidajatele. Pärast dokumendi rutiinset kinnitust järgneb kindralkuberneri või asehalduri³¹ korraldus summa väljamaksimiseks ning lõpuks kohtame taas Brendekeni kinnitust raha kättesaamise kohta.

Arvetes ei ole märgitud trükitud korralduste tiraaži, küll on esitatud eraldi kulutused paberile ning määruse publitseerimisele. Paraku allikas ei täpsusta, kas silmas peeti ladumist või trükkimist. Et Brendeken trükkis plakadid oma vahenditest hangitud paberile,

pidas ta selle kasutamise kohta ka eraldi arvet, esitades igal korral tööde teostamiseks kulunud paberihulga raamatutes (*Buch Papier* – paberikauba ühik).³² Ühe raamatu paberi hinnaks oli reeglina 6, vahel (1680. a.) ka 5 hõbeööri.

On iseloomulik, et trükkali esitatud trükiarved ilmusid Eestimaa pearaamatute verifikatsioonidesse alles pärast Brendekeni ametisseasumist: esimene teadaolev arve pärineb 1677. aastast, käsitledes ka 1676. aasta trükitoodangut, mille esimene dateering pärineb 9. augustist.³³ Viimane Brendekeni esitatud arve on teadaolevalt 1699. aastast.³⁴ Analooe seid arveid varasemate trükkalite

³¹ Arved on kinnitanud Heinrich von Elswichshausen, Christian Lilliering, Andreas Lifman, Johan Christoph Scheduling, Adolf Tungal ja Johan Corylanden ja Axel Julius De la Gardie. Vrdl.: W. von Schulmann. Die zivile Staatsbeamtenschaft in Estland zur schwedischen Zeit (1561–1710). Dorpat-Posen, 1939.

³² Nt. 1677. aastal koostatud arves märgib Brendeken: „Zu allen diesen Placaten habe ich mein eigen Papier gethan, nemlich zu jeden Placat 3 Buch, das buch zu 6 wr thut vor 37 1/2 Buch.“ EAA, f. 1, n. 2, s. 808, l. 711.

³³ „ein Placat wegen eines Landtages gegen den 25. dito“. EAA, f. 1, n. 2, s. 808, l. 711.

³⁴ EAA, f. 1, n. 2, s. 865, l. 190.

tegutsemisaegadest siinkirjutaja leidnud ei ole. Küll on aga teada, et 17. sajandi lõpul tekkinud komme kestis edasi ka 18. sajandil ning trükkal Johann Köhleri (1662–1736) Tallinnas tegutsemise perioodist (1716–1732) on säilinud analoogsed arved, kus on nüüd juba märgitud ka trükitud korralduste tiraažid.³⁵ Olgu meenutatud, et Johann Köhleri esimene abikaasa oli Brendekeni eelkäija Adolph Simoni tütar, mis tagas Tallinnas trükkalite varasemate privileegide jätkumise.³⁶ Võimalik, et sel põhjusel kasutas Köhler varasematel aegadel toiminud arveldustraditsiooni.

Brendekeni esitatud arved on allikana huvitavad mitmel põhjusel. Esiteks täiendab neis peegelduv info ettekujutust trükkali regulaarsetest sissetulekutest ja igapäevastest toimingutest. Järgnev tabel annab täiendavatest sissetulekutest ülevaate.

Tabel 1. Tallinna trükkali Christoph Brendekeni täiendavad lisasummad kindralkuberneri plakatite trükkimise eest 1676–1699.³⁷

Aasta	Summa (rtlr, öörid)	Aasta	Summa (rtlr, öörid)
1676/1677 ³⁸	16.43	1689	8.10
1677/1678	22.37	1690	21.37
1678/1679	12	1691	15.16

1680	7.19	1692	9.10
1681	18.34	1693	16.45
1682	9.04	1694	17.47
1683 ³⁹	10.31	1695	11.43
1684 ⁴⁰	8.01	1696 ⁴¹	14.42
1685	6.32	1697	20.08
1686	9.47	1698	19.44
1687	17.32	1699	26.47
1688	14.14		

Tabelist selgub, et plakatite trükkimisest laekunud lisisissetulek ei pruukinud olla sugugi nii kasin, nagu Brendeken 1707. aastal väitis: keskmiselt maksti trükkalile märgitud perioodil täiendavalt umbes 16 riigitaalrit aastas, väikseimaks lisateenistuseks oli vaadeldaval perioodil 6 riigitaalrit ja 32 hõbeööri ning suurimaks 26 taalrit ja 47 hõbeööri, mis ületas isegi kubermangukantselei või rae korralist aastapalka.

Puksoo hinnangul oli Brendekeni teostatud ametlike tellimuste taksiks 1 riigitaalre poogna kohta 100 eksemplaris, kusjuures iga järgneva saja eksemplari trükkimine tõstis hinda ¼ riigitaalri võrra.⁴² Verifikatsiooniraamatutes sisalduvate andmete kohaselt maksis plakati trükkimine tõepoolest ühe riigitaalri poogna kohta, vahel on märgitud trükkimise hinnaks ka pool taalrit ehk 26 ööri (1 taalre

³⁵ Vrd. M. Laur. Die Verbreitung der offiziellen Anordnungen in Liv- und Estland im 18. Jahrhundert, lk. 533; EAA, f. 3, n. 1, s. 431 (Tallinna kubermanguvalitsuse kantselei. Käskkirjad ja plakatid 1721–1737), l. 9, 128, 137.

³⁶ Vt. nt.: E. Kung. Johann Köhler ja Narva trükikoda 1695–1705. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Koostanud Enn Kung. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, nr. 12 (19)). Tartu, 2006, lk. 342.

³⁷ Alus: EAA, f. 1, n. 2, s. 808, l. 711; f. 1, n. 2, s. 809, l. 613; f. 1, n. 2, s. 810, l. 681; f. 1, n. 2, s. 812, l. 379; f. 1, n. 2, s. 815, l. 313; f. 1, n. 2, s. 817, l. 595; f. 1, n. 2, s. 436, l. 189; f. 1, n. 2, s. 821, l. 697 ja 709; f. 1, n. 2, s. 823, l. 1189; f. 1, n. 2, s. 827, l. 523; f. 1, n. 2, s. 831, l. 455; f. 1, n. 2, s. 837, l. 160 ja 242; f. 1, n. 2, s. 842, l. 355; f. 1, n. 2, s. 844, l. 197; f. 1, n. 2, s. 848, l. 559; f. 1, n. 2, s. 851, l. 420; f. 1, n. 2, s. 854, l. 231; f. 1, n. 2, s. 857, l. 318; f. 1, n. 2, s. 859, l. 181; f. 1, n. 2, s. 862, l. 349; f. 1, n. 2, s. 865, l. 190.

³⁸ 1676–1679 arved ei ole esitatud kalendriaasta arvestusega, vaid periooditi: 1677. aasta verifikatsiooniraamatus leiduv arve kajastab ajavahemikku trükikuupäevadega 06.08.1676–31.05.1677 (EAA, f. 1, n. 2, s. 808, l. 711), 1678. aasta raamatus on perioodiks 23.06.1677–23.09.1688 (EAA, f. 1, n. 2, s. 809, l. 613) ning 1679. aastal vastavalt 05.11.1678–13.12.1679 (EAA, f. 1, n. 2, s. 810, l. 681).

³⁹ 1683. aasta tellimuste eest esitatud arve originaal ei ole lisatud verifikatsiooniraamatutesse, vaid leidub säilikus: EAA, f. 1, n. 2, s. 436, l. 189. Sissetulnud kirjad halduse ja jurisdiktsiooni alal (supliigid), 1684 juuni.

⁴⁰ Arve on 1685. aasta verifikatsioonis: EAA, f. 1, n. 2, s. 821, l. 697.

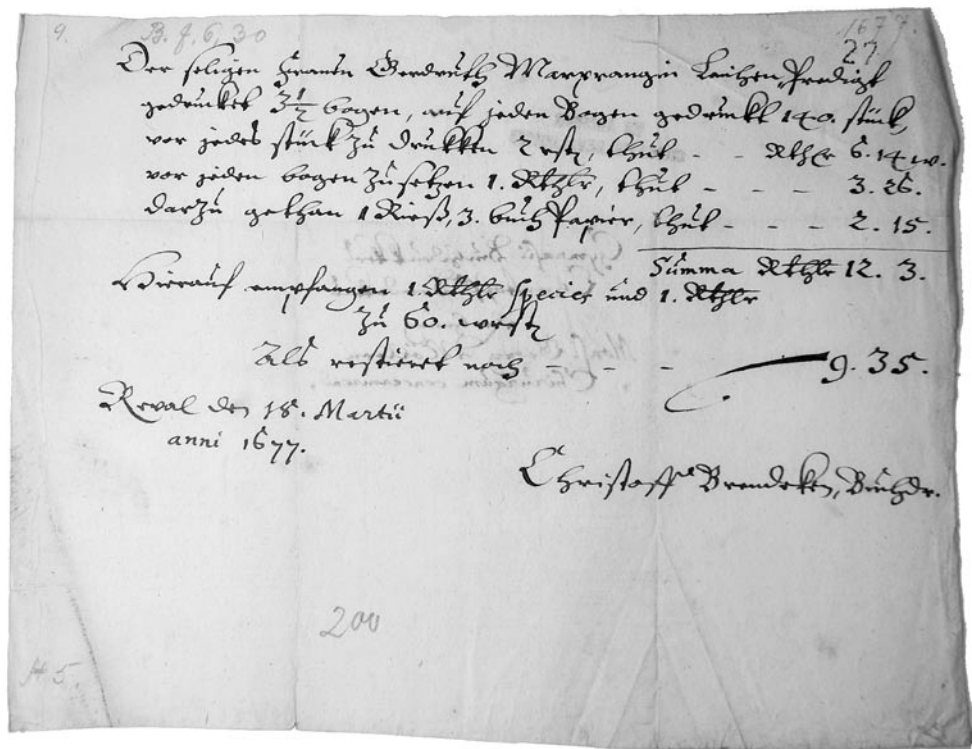
⁴¹ 1696. aasta andmeid sisaldav verifikatsioonide originaal asub Rootsi Riigiarhiivis: SRA Östersjöprovinsernas räkenskaper. Estland Verifikationsbok 1696, lk. 318. Ajalooarhiivis on selle koopia: EAA, f. 1, n. 2, s. 857, l. 137–137p.

⁴² F. Puksoo. Die Buchdrucker Brendeken in Estland, lk. 207 ja F. Puksoo. Eesti raamatu arengulugu, lk. 61.

on siinkohal 52 ööri⁴³), kuid sellisel juhul on enamasti lisatud, et trükiti pool poognat.⁴⁴

Brendekeni esitatud aruanded aita-
vad meie senist teadmist veelgi täpsustada. Nimelt eristab trükkal ametlike dokumentide trükkimisel plakatitest kihelkonnakirju, mille trükkimise eest küsiti alati alla ühe riigitaalri: kas pool või veerand (13 ööri) taalrit.⁴⁵ Pool taalrit maksis ka mitmesuguste tänujumalateenistuste teadaannete⁴⁶ ning muude ametlike kirjade⁴⁷ trükkimine.

Historiograafias kinnistunud teadmine, mille kohaselt võttis Brendeken eraisikutelt trükkimise ja ladumise eest lausa kolmekordset hinda (2 riigitaalrit trükkimise ja 1 ladumise eest), pärineb Puksoolt, kes dateerib allikatsitaadi (ilma viiteta) 1677. aastase.⁴⁸ Arvatavasti peetakse silmas 1677. aasta 18. märtsist säilinud arvet Gerdruth Marprangini matusekõne (*Leichen-Predigt*) trükkimise eest (pilt 2).⁴⁹ Allikat lähemalt silmitsedes selgub, et ilmselt on varasemad

Arve Gerdruth Marprangini matusekõne trükkimise eest 18.03.1677. a. Buchbinder, Buchdrucker, Buchhändler 1669–1726. TLA, f. 230, n. 1, s. B.f. 30 III, l. 27.

⁴³ Vt. ka H. Piirimäe. Rootsi riigimajandus Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil, lk. 23.

⁴⁴ Nt. 17. aprillil 1686. a.: „noch einen halben Bogen wegen erneuerung des Müntz Placats vor 1 1/4 Buch Papier”. Trükkimise hinnaks on märgitud 26 ööri ja täiendavalt 7 ööri paberi eest. EAA, f. 1, n. 2, s. 823, l. 1189.

⁴⁵ Nt. arve 1680. aasta trükitööde eest: „noch gedruckt 3 Kirchspiels Briefe à 26 wrst thut 1.[Rdlr] 26[wrst].” EAA, f. 1, n. 2, s. 812, l. 379.

⁴⁶ Nt. 15. oktoobril 1686. a.: „Ein Dancksagungs-Schrifft wegen der Siegreichen Progressen der Christen-Waffen wieder den Türcken.” Hinnaks on märgitud 26 ööri trükkimise, lisaks 9 ööri paberi eest. EAA, f. 1, n. 2, s. 823, l. 1189.

⁴⁷ Nt. 15. augustil 1678. a.: „einen Brieff an die Herren Commissarien vor 2 1/2 Buch Papier”. Hinnaks on märgitud 26 ööri trükkimise ja 15 ööri paberi eest. EAA, f. 1, n. 2, s. 809, l. 613.

⁴⁸ Vt. F. Puksoo. Eesti raamatu arengulugu, lk. 61.

⁴⁹ TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III, l. 27.

järelused hinna kohta olnud osalt ekslikud.

Nimelt on Brendekenilt tellitud 140 eksemplari $3\frac{1}{2}$ poognal⁵⁰, mille ladumine on maksnud tööpoolest ühe riigitaalri poogna eest, niisiis kokku 3,26 taalrit (1 taaler = 52 ööri).⁵¹ Allikast ilmneb, et sõna *poogen* tähendus võis Brendekenile olla sünonüümne ühe paberilehega, millele trükitakse, ja mitte trükise mahu arvestusühikuga.⁵² Sellest lähtuvalt võiks arvet interpreteerida, et trükitud oli kolmele ja poolele erinevale lehele, tiraaziga 140 tükki. Iga lehe trükihinnaks on arve kohaselt kaks vaskööri ehk rundstücki (ja mitte riigitaalrit!).⁵³ Ilmselt on Puksoo eksinud lühendiga ning pidanud rundstücki lühendit (*rst*) riigitaalriks.

1665. aastal määrati vask- ja hõbemündi väärtussuhteks 3:1, seega võrdus 3 taalrit vaskmündis ühe taalriga hõbemündis.⁵⁴ Arvestades nüüd trükkimise hinna (6 riigitaalrit ja 14 hõbeööri) esmalt hõbeöörides, saame 326 hõbeööri, mis vasköörideks teisendatuna teeb 978 ööri. Kui trükkalilt telliti 140 eksemplari $3\frac{1}{2}$ poognal ja kui hinnaks arvestati 2 vaskööri iga trükitud lehe eest (seega: $140 \times 3,5 \times 2$), saame kogusummaks 980 vaskööri. Nagu näeme, erineb trükiarves mainitud summa korruptisest vaid 2 vaskööri võrra, ning seda võib antud hetkel pidada teisendamistest tulenenud lubatu piiresse jäävaks eksimuseks.

Kui iga poogna (lehe) trükkimine oleks tööpoolest maksnud 2 riigitaalrit, nagu arvab Puksoo, peaks hinnaks tulema kokku 7 riigitaalrit. Et matusekõnesid trükiti 140

eksemplari, tundub 2 riigitaalrit ühe trükitud lehe hinnana olevat ebareaalselt suur summa. Gerdruth Marprangini $3\frac{1}{2}$ -poognalise ja 140-eksemplarilise trükitud matusekõne tükihind oli seega 7 vask-, ehk umbes 2,3 hõbeööri.

Vaatlusaluses arves on Brendeken taas esitanud tellijale tasumiseks ka kulutused paberile.⁵⁵ Võrreldes käsitletavat arvet kubernerikantseleile esitatud arvetega, võiks järeldada, et üldiselt küsiski trükkal tellijatelt trükitöö (ladumise ja trükkimise?) eest ühe riigitaalri. Sellele võis lisanduda tiraazist lähtuv trükkimise hind, milleks oli nimetatud allika puhul 2 vasktaalrit ühe trükitud lehe eest. Paberi muretses trükkal ise, kuid tellijal tuli selle eest eraldi tasuda.

Plakatite tiraaz

Verifikatsiooniraamatuis esitatud trükiarved aitavad saada senisest paremat ülevaadet aastatel 1676–1699 Eestimaa kindralkubernerikantselei poolt väljastatud määrustest ja korraldustest. Trükkali koostatud nimekirjas kajastavad pealkirjad trükiste sisu ning erandjuhtudel võib kohata ka lisainformatsiooni, näiteks andmeid publikaadi keele kohta.⁵⁶ Allikaliselt on kaetud seega 24 aastat, mis on piisavalt pikk periood, et teha esmaseid üldistusi kindralkubernerikantselei trükitud korralduste väljastamise rutiini kohta. Eestimaa kindralkuberneripublitseeritud korraldustest puudub seni terviklik ülevaade ning neid teatakse peamiselt (juhuslikult) säilinud eksemplaride või olemasolevate

⁵⁰ Gymnasii Buchdruckers Christoff Brendekens Rechnung Mons Georg Möllern Chirurgum concernierend Der seligen Frauen Gerdruth Marprangin Leihen-Predigt gedruket $3\frac{1}{2}$ bogen, auf jeden Bogen gedrukt 140 stück. TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III, l. 27.

⁵¹ „Vor jeden bogen zu setzen 1 Rthlr, thut [Rthlr] 3.26 [w]“. Samas.

⁵² Vrd.: Raamatukogusõnastik. Eesti Rahvusraamatukogu 2008 (http://web3.nlib.ee/termin/public_term/termin/index - [20.12.2010]).

⁵³ „Vor jedes stück zu drücken 2 rst, thut [Rthlr] 6.14 [w]“. Samas.

⁵⁴ Eesti majandusajalugu I, lk. 527.

⁵⁵ „Darzu gethan 1 Rieß, 3. buch Papier, thut [Rthlr] 2.15 [w]“. TLA, f. 230, n. 1, s. Bf30III, l. 27.

⁵⁶ Näiteks arve 1698. aastal trükitud plakatite kohta: „Ihr Königl. Majest. Befehl, angehende Gewalt und Räuberey so an Schiff-Bruch gelittenen verübet wird. Selbiges Placat in Ehtsnischer Sprache auch gedruckt vor 6 Buch Papier zusammen [27. märts].“ EAA, f. 1, n. 2, s. 862, l. 349; ja 1699. aastal trükitud plakatite kohta: „I. Königl. May. Placat wegen der Bettler, welches in Teutscher und Ehtsnischer Sprache gedruckt vor 5½ Buch Papier, à 6 wrst [5. jaanuar]; Ein Placat wegen Conservation der Wälder, in teutscher und ehtsnischer Sprache gedruckt vor 6. Buch Papier [6. mai].“ EAA, f. 1, n. 2, s. 865, l. 90.

protokollide kaudu, mille tõttu on uurijad olnud sageli kammitsetud juhuslikult säilinud plakatite lünklikkusest. Tõsi, Ajalooarhiivi Eesimaa kubermangu fondis leiduvad alfabeetiliselt ja kronoloogilised nimestikud Rootsi ajal avaldatud plakatitest, ent need on koostatud kas tagantjärele olemasolevate trükiste põhjal ning pole sellest lähtuvalt täielikud⁵⁷ või ei kata nii ulatuslikku perioodi.⁵⁸

Siin käsitletavat trükiarved võimaldavad seega ilmselt kõige süsteemsema ja representatiivsema allikana pakkuda olulist täiendust meie senisele ettekujutusele plakatite väljastamisest Rootsi ajal. Verifikatsiooniraamatuis esitatud trükiarved vajavad kahtlemata märksa põhjalikumat allikakriitilist analüüsi, kui käesolev tutvustav artikkel seda anda suudab. Nagu eespool märgitud, leidub Eesti Ajalooarhiivis (ja mujalgi) märkimisväärt kogu 17. sajandi trükiseid. Publikaatide põhjalik võrdlemine ning säilinud eksemplaride üksikasjalik tuvasdamine verifikatsioonides esitatud andmete abil jääb samuti edaspidiseks uurimiseks, kuid hetkel peatugem valitud aspektidel.

Kõrvutades trükkali esitatud arveid Ajalooarhiivi 17. sajandi plakatite kogus lei-

duvate publikaatidega, võime leida võtme sajandi teise poolel publitseeritud plakatite tiraaži täpsustamiseks. Nimelt võib säilinud plakatitel aeg-ajalt kohata mitmesuguseid käsikirjalisi märkmeid, mis sisaldavad infot määruise trükkimiseks kulunud paberi või väga harvadel juhtudel ka trükitud eksemplaride hulga kohta. Leidub ka trükivigade parandusi. Tegemist on juhuslike ning vaid paarisõnaliste sissekannetega.

Et Ajalooarhiivi rootsiaegsete plakatite kogu sisaldab säilikuid perioodist 1638–1709, võime neid sirvides üldistada, et vaadeldavad käsikirjalised märkused ilmuvad trükitud publikaatidele alles Christoph Brendekeni ametiajal, eelmiste trükkalite publitseeritud plakatitel neid ei esine. Muidugi tuleb siinkohal aru anda, et 17. sajandi esimesest poolest on trükitud korraldusi säilinud ka märksa vähem kui sajandi lõpust.

Järgnev tabel esitab ainult Brendekeni arvetes nimetatud plakatid võrdluses nende säilinud eksemplaridega, millel leiduvad trükiarvu sisaldavad märkmed. Täpsustatud trükiarvuga plakateid on tegelikult rohkemgi ning neist tuleb juttu allpool.

Tabel 2. Trükiarves nimetatud plakat ja selle säilinud eksemplar, millele on käsitsi märgitud trükiarv

Plakatiarve verifikatsiooniraamatutes ⁵⁹			Säilinud trükis ⁶⁰	
Jrk. nr.	Kuupäev	Plakati nimetus ja kasutatud paberi hulk	Kuupäev	Käsikirjaline märged plakatil
1	27.05.1690	Ein Placat wegen den Huldigungs Termin Vor 3. Buch Papier	27.05.1690	3 Buch ged
2	03.07.1690	Ein Placat wegen der Munsterung und Huldigung Vor 3. Buch Papier	03.07.1690	3 Buch ged
3	09.03.1692	das Königl. Placat wegen der Bettage Darzu gethan 3½. Buch Papier, a 6 wrst. thut	[18.01.]1692 ⁶¹	80 St diese Placaten sind Anno 1692 gedruckt worden

⁵⁷ EAA, f. 1, n. 2, s. 21. Placaten, welche im alten schwedischen Archiv zerstreut gefunden, nachhero gesamlet und nun im Archiv in 5 Bänden befindlich sind (1638–1710).

⁵⁸ EAA, f. 1, n. 2, s. 22 ning EAA, f. 1, n. 2, s. 23. Alphabetisches Register der Publikate (1673; 1694–1702).

⁵⁹ EAA, f. 1, n. 2, s. 848 jj.

⁶⁰ EAA, f. 1, n. 2, s. 34.

⁶¹ Et kuninglikud korraldused koos rootsikeelsete plakatitega tulid Stockholmist, märgiti Tallinnas trükitud saksa-keelsetele vastetele Stockholmis välja antud publikaadi kuupäev, mis on esitatud siin nurksulguades (vt. ka allpool).

4	20.03.1693	Ihr. Königl. Majest. Placat wegen der Bettage vor 3½ Buch Papier	[14. 01.] 1693	80 (?) Stück 3 ½ Buch
5	08.03.1695	Ihr. Königl. Majest. Placat wegen der 4. allgemeinen Solennen Bettagen vor 3½ Buch Papier	[10.01.] 1695	80 St.
6	16.06.1696	Ihr Königl May Stadaga und Verordnung angehende den gehorsam gegen die Herren Vor 2½ Buch Papier	[27.04.]1696	den 16 Junij 2½ Buch gedruckt
7	23.07.1697	Ein Placat wegen der armen von Lande vor 1 Buch Papier thut	23.07.1697	25 Bogen
8	27.03.1698	Ihr Königl. Majest. Befehl, angehende Gewalt und Räuberey so an Schiff-Bruch gelittenen verübet wird Selbiges Placat in Ehtsnischer Sprache auch gedruckt Vor 6 Buch Papier zusammen	[06.12.]1697	Hierauf gedruckt 3 Buch den 27. Martij
9	05.02.1698	Ihr Königl. Majest. Pardons-Placat für die finßchen knechte Vor 30 Bogen Papier	[15.11.] 1697	30 bogen gedr.
10	01.03.1698	Ein Placat wegen der Höltzernen Häuser auffm Duhm Vor 1 Buch Papier	01.03.1698	1 Buch gedruckt ein Buch außgedruckt werden
11	24.03.1698	Ihr Königl. Majest. Placat wegen der 4. allgemeinen Bettage Vor 3 Buch und 6 Bogen Papier	[03.01.] 1698	80 Bogen den 24. Martij

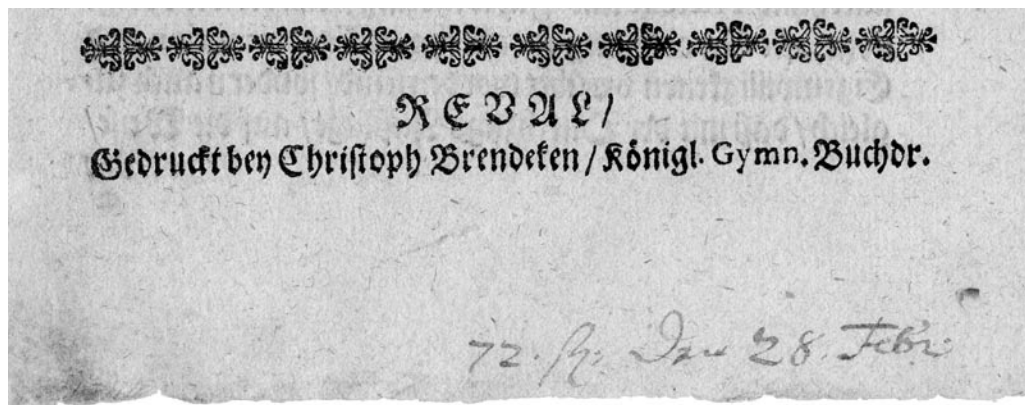
Vaadeldes mõlemas allikas leiduvaid viiteid trükiks kasutatud paberi hulga kohta, näeme sarnaselt eespool käsitletud trükiarvega, et sõna *poogen* tähistab taas lihtsalt üht paberilehte, millele trükitakse (nr. 7, 9 ja 11), olles ühtaegu seotud paberkauba ühiku ehk raamatuga (nr. 7). Teadupärast oli ühes raamatus 24 lehte liimistatud ehk kirja-, või 25 lehte liimistamata ehk trükipaberit.⁶² Esitatud allikate andmeil (nr. 7) sisaldas üks raamat samuti 25 lehte (ehk poognat). Tabelist selgub seega, et trükkimiseks kulunud paberi hulka (*Buch, Bogen*) võidi kasutada ühtlasi ka valminud (*gedruckt, außgedruckt*) tiraaži arvestusühikuna (nr. 1, 2, 10).

Allikaist ilmnev informatsioon võimaldab meil teha laiemaid järeldusi kindralkuberneri kantselei poolt väljastatud korralduste trükiarvu kohta 17. sajandi viimase veerandil, sest

osadel trükistel on märgitud otsesõnu tiraaž (nr. 3, 4, 5, 9, 10). Võrreldes nüüd tiraaži kulunud paberi hulgaga, näeme, et kui näiteks 80 eksemplari palvapäevade plakatite trükkimiseks kulus 3½ raamatut paberit, siis teoreetiliselt oli trükkali kasutada 87½ lehte (poognat). Samas selgub 1698. aasta verifikatsioonist (nr. 11), et 80 eksemplari trükkimiseks piisas tegelikult ka 81 lehest (poognast). Tabelis esitatud palvapäevade plakatite kor-duv tiraaž – 80 eksemplari (nr. 3; 4; 5; 11) – tundub seega realistlik ning trükkimiseks võis käesoleva info põhjal otsustades kuluda lõpptulemusest kuni 9% rohkem paberit.

Säilinud publikaatide lähemal vaatlusel selgub, et tabelis esitatud plakatid on trükitud kas kvart- (4°; nr. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11) või foolioformaadis (2°; nr. 1, 2, 10) paberilehtede, mis oli Tallinna 17. sajandi üksiktrükiste

⁶² T. Reimo. Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel, lk. 329.

Tiraaži tähistav märges plakatil. Eestimaa rootsiaegne kindralkuberner. Placata 1690–1699. EAA f. 1, n. 2, s. 34, l. 202.

puhul tavaline trükiformaat.⁶³ Kvartformaadis trükised kujutasid endast enamasti mitmeleheküljelisi brošüüre (näiteks palvapäevade plakatid koosnesid kahest kvartformaadis trükitud lehest), samal ajal kui foolioformaadis paberil oli trükitekst enamasti vaid ühel küljel. Foolioformaadis trükitud paberileht oli mõõdetelt keskeltläbi kaks korda suurem kvartformaadis lehest. Nii võib oletada, et Brendekeni kasutatud trükipaberi ühe lehe (poogna) mõõtmed võisid olla enne võimalikku servade lõikamist ligilähedased foolioformaadis trükitud paberilehele. Sellist paberilehte võis hõlpsasti kasutada ka kvartformaadis publikaadi väljaandmiseks, mis siis pärast trükkimist kaheks lahti lõigati. See selgitaks, miks kulus 80 palvapäeva plakati trükkimiseks ligilähedasel sama suurus kogus trükipaberilehti.

Nagu tabelist selgus, võis ühe publikaadi tiražeerimisel ulatuda võimalik paberikulu seega kuni 9%-ni kasutatavast materjalist. Et Brendeken on arvetes alati ära märkinud kasutatud paberi hulga (raamatutes), saame nüüd kuluprotsenti silmas pidades täpsustada

kõikide arvetes esinevate plakatite ligikaudse trükiarvu.

Jälgides näiteks arvetes esitatud kihelkonnakirjade (enamasti 2°) trükiarvu, torkab silma, et nende publitseerimiseks kulus kuni 2½ raamatut paberit,⁶⁴ mis teeb seega võimalikku paberikulu arvestades kokku maksimaalselt umbes 56–62 eksemplari. Adolf Perandi kirjelduse kohaselt saadeti kihelkonnakiri igasse kihelkonda. Kirja sisuga tutvunud ja seda allkirjaga kinnitanud mõisapidaja toimetas selle edasi järgmisse mõisa ning olles nii kihelkonna ulatuses ringi läbinud, saadeti dokument seda viimasena lugenud mõisapidaja poolt tagasi Tallinna. Hilisel Rootsi ajal asendusid kihelkonnakirjad trükitud plakatitega, mis saadeti laiali kirikutesse, kus õpetajad need kantslist ette lugesid ja kirikuustele välja panid.⁶⁵

Hugo Richard Pauckeri andmetel oli 17. sajandi teisel poolel Eestimaal vähemalt 57 maa- ja linnakihelkonna jumalakoda, millest osa olid – tõsi küll – ka abikirikute staatuses ning mõnes (linna)kirikus tegutses mitu kogudust.⁶⁶ Kui 17. sajandi lõpu Eestimaal oli niisiis u. 50–60 kihelkonda, tundub kihelkon-

⁶³ K. Robert. Raamatutel on oma saatuse, lk. 14.

⁶⁴ Kokku on 1676–1699. aastaid kajastavates arvetes mainitud kihelkonnakirju 18 korral, neist 11 korral on paberi hulgaks märgitud 2½ raamatut, 5 korral sellest väiksem hulk (20 poognat kuni 2 raamatut) ning 2 korral pole paberi hulka üldse märgitud.

⁶⁵ A. Perandi. Die Aufgaben und Funktionen der Estländischen Generalgouvernementsregierung während der schwedischen Zeit. Tartu, 1935, lk. 87–88. Vrd.: Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr, Herr CARL, der Eilffte, Der Schweden, Gothen und Wenden König, [etc.] Im Jahr 1686 hat verfaßten und Im Jahr 1687 im Druck außgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen, lk. 13–14.

⁶⁶ H. R. Paucker. Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge. Reval, 1849.

nakirjade enim esinev trükiarv ($2\frac{1}{2}$ raamatut) olevat ligilähedases vastavuses eksisteerinud kihelkondade hulgaga. Meenutagem veel kord, et olemasolevate allikate põhjal ei ületanud kihelkonnakirjade trükkimiseks kasutatud paberi hulk kunagi kahte ja poolt raamatut.

Trükkali esitatud arvetest ei selgu paraku enamasti kihelkonnakirjade sisu (ehkki esineb ka erandeid⁶⁷) ning täiendava informatsiooni saamiseks pole kihelkonnakirjadest teadaolevalt säilinud ka piisaval hulgal eksemplare, mis võiksid aidata selgitada ka väiksema tiraažiga trükitud kirjade tagamaid. Ainsa erandina on käesolevas artiklis kasutatud allikate põhjal tuvastatav 1683. aasta trükiarves märgitud kaks kihelkonnakirja 21. maist, mille trükiarvuks oli märgitud $1\frac{1}{2}$ raamatut.⁶⁸ Säilinud üks korraldus puudutab Tallinnast Stockholmi suundunud esindusliku Vene saatkonna varustamist, mille ülalpidamise tarvis nõuti teeäärsete kihelkondade mõisnikelt moona andmist või selle asemel rahas tasumist.⁶⁹ Allikast selgub seega, et vaadeldava kihelkonnakirja adressaatide hulk oli eelnevalt täpsustatud, millest võiks järelduda, et ametlike teadaannete väljastamisel võidi pöörata tähelepanu korralduste trükiarvu optimeerimisele.

Nagu mainitud, kohtame käsikirjalisi märkmeid plakatite tiraaži kohta ka teistel säilinud publikaatidel, millele aga verifikatsiooniraamatuid allikalist võrdlusmaterjali lisada ei ole. Näiteks Stockholmis välja antud (20.04.1696) Rootsi vägede rännakuid ja läbimarsse puudutavaid korraldusi täiendava ja uuendava plakati trükiarvuks on märgitud täpselt 72 tükki ning Tallinnas trükkimise kuupäevaks 28. veebruar 1697.⁷⁰ Plakati on

trükinud Brendeken, kuid verifikatsiooni-raamatu arves see mingil põhjusel ei kajastu. Võimalik, et selle trükkimise initsiatiiv ei tulnud siis kindralkuberneri kantseleist.

Ka üksikasjalikuma analüüsita võib üldistada, et verifikatsiooniraamatute trükiarvete kohaselt kasutati aastail 1676–1699 publikaatide trükkimiseks keskmiselt $2\frac{1}{2}$ – $3\frac{1}{2}$ raamatut paberit, mille ligilähedaseks trükiarvuks oleks sellisel juhul vastavalt 56–62 või 79–87 eksemplari. Esines ka väiksemaid ja suuremaid tiraaže: 1683. aasta 15. novembril trükitud korraldus (kiri) oli ilmselt vaid 15 eksemplaris,⁷¹ samal ajal kui reduktsioonikomisjoni poolt saadetud kirja on trükitud 300 tükki.⁷² Mõistagi vajab täpsete trükiarvude väljaselgitamine edasist uurimistööd, seetõttu hetkel piirduski tuvastatud keskmise ning miinimumi ja maksimumi esiletoomisega.

Põhjasõja puhkemisega hoogustus avalike korralduste väljaandmine ning sellest perioodist säilinud plakateil võib märksa sagedamini kohata analoogseid käsikirjalisi märkmeid trükiarvu kohta. Et viimane verifikatsiooniraamat koostati 1699. aasta kohta, on trükkali hilisemate arvete leidmine keeruline ning seega puudub praegu täiendav võrdlusmaterjal.

Põhjasõja perioodi plakateil esinevatest käsikirjalisest märkusest on näiteks teada, et kindralkuberner Axel Julius De la Gardie avaldatud plakatit (27.02.1700), milles mõisnikelt nõuti talupoegade saatmist Tallinna kindlustustöödele, on trükitud 32 tükki.⁷³ Arvestades, et plakat oli adresseeritud Tallinna ümbruses paiknevate mõisate omanikele (*hier nechstherumbliegende Höfe*),⁷⁴ tundub suhteliselt väike trükiarv taas loogiline ja opti-

⁶⁷ Nt. „Kirchspiels-Brief wegen Verpflegung der angekommenen Recruten auß Finland [09.09.1678]”. EAA, f. 1, n. 2, s. 810, l. 681.

⁶⁸ „2. Kirchspiels-Briefe vor $1\frac{1}{2}$ Buch Papier”. EAA, f. 1, n. 2, s. 436, ja f. 1, n. 2, s. 820, l. 729.

⁶⁹ Vrd.: EAA, f. 1, n. 2, s. 33, l. 110–115 (täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>) ja Kelchi teade: „[– – –] anno 1683 läkitati Tallinna kaudu Stockholmi enam kui sajast isikust koosnenud Vene saatkond, kelle juuresolekul andis kuningas säherduse igavese rahu peale suures kirikus töotusvande [– – –]”. Christian Kelch. Liivimaa ajalugu. Tõlkinud I. Leimus. Tartu, 2004, lk. 452.

⁷⁰ „72. St den 28 Febr.” EAA, f. 1, n. 2, s. 34, l. 202–216p (täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>).

⁷¹ „einen Brief an die Unter-Commisarien vor 15 Bogen Papier”. EAA f. 1, n. 2, s. 436, l. 138.

⁷² „300 st Briefe vor die Königl Revisions-Commißion vor $12\frac{1}{2}$ Buch fein Papier a 8 wrst thut”. EAA, f. 1, n. 2, s. 851, l. 420.

⁷³ „32 Bogen 27 Feb 1700.” EAA, f. 1, n. 2, s. 35, l. 16 (täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>).

⁷⁴ Samas.

maalne. Märksa suurema tiraažiga paistavad silma aga konfliktist ajendatud propagandistlikud publikaadid. Näiteks kolmeleheküljeline kuninglik plakat pöördumisega Poola riigi Seimi liikmete poole, milles mõistetakse hukka Saksi vägede kallaletung Liivimaale (Stockholm, 14.03.1700, Tallinnas 09.04.1700), on trükitud juba 100 eksemplaris.⁷⁵

Võib oletada, et kõnealused plakatitel esinevad märkmed kulutatud paberi või täpsema trükiarvu kohta on valminud tiraažile kandnud trükkal ise, sest märgete käekiri on esmavaatlusel sarnane Christoph Brendekeni autoriseeritud arvetele. Nagu eelnevalt mainitud, esineb plakatitel märkmeid kasutatud paberi hulga kohta tunduvalt sagedamini kui täpseid teateid trükiarvust. Samas nägime, et Brendekenile võis kasutatud paberi hulk tähendada ka automaatselt informatsiooni trükitud eksemplaride kohta. Nii võime kujutleda, et pärast tellimuse täitmist ning enne selle kindralkubeneri kantseleile saatmist märkis trükkal ühele eksemplarile ilmselt kantselei ametnike informeerimiseks kulunud paberi hulga või trükiarvu. Trükikodades toimub analoogne praktika õigupoolest tänapäevalgi. Märkustega varustatud dokumentide säilimist Eestimaa rootsiaegse kindralkubeneri arhiivi plakatite kogus võiks selgitada näidiseksemplaride kohene arhiveerimine kindralkubeneri kantseleis.

Kokkuvõttes võib väita, et 17. sajandi viimasel veerandil Eestimaal trükitud ametlike teadaannete ja korralduste arv ei ületanud ilmselt 100 eksemplari piiri, jäädes pigem suurusjärku 60–80. Võrreldes Tallinna trükikoja tiraaže Riia trükkal Georg Matthias Nölleri Liivimaa kindralkubeneri kantseleile esitatud arvega 1700. aastast, milles trükiste tiraaž kõigub 100–800 eksemplari vahel,⁷⁶ tunduvad Tallinna trükikoja toodangumahud õige väikesed. Samas tasub silmas pidada Liivimaa territooriumi suurust ning sedagi, et Buchholtzi publitseeritud arve kajastab juba sõjasituat-

siooni, mil trükiste tiraažid suurenesid. Lisaks on käsitletava Riia trükkal arve kogusummaks üle 78 riigitaalri, mis võrrelduna Brendekeni vastavate arvetega on samuti (lausa) kordades suurem. Objektiivsema võrdluspildi annaks ilmselt Brendekeni arvete kõrvutamine Lindforsi 18. sajandi alguses esitatud arvetega. Mati Laur on näidanud, et 18. sajandi esimesel veerandil oli Tallinnas trükitud ametlike korralduste tiraaž taas 40–60 eksemplari.⁷⁷

Kindralkubeneri kantselei publitseerimise- rutiin ning korralduste edastamise kiirus

Keskväimu kohapealse esindaja väljastatud korralduste sisu oli teadupärast äärmiselt mitmekesine. Kindralkubeneril oli õigus oma tegevuse piirkonnas väljastada määrusi, mis pidid olema kooskõlas Rootsi üldiste seadustega ja seisuste privileegidega. Määrused jagunesid Adolf Perandi käsitlese järgi kahte liiki: üksikute küsimuste lahendamiseks (plakatid ja publikaadid) ja teatava ala reguleerimiseks välja antud üldised korraldused (kihelkonnakirjad).⁷⁸ Lisaks eksisteeris korraldusi, mida anti välja kas igal aastal või siis väiksema regulaarsusega. Järgnevalt vaadelgemgi neid lähemalt.

Kõige sagedamini esinevad verifikatsiooniraamatute arvetes üleriigiliste palvapäevade väljakuulutamise seotud plakatid. Neile järgnevad Eestimaa kindralkubermangu sisesed plakatid, mis on seotud maapäeva või ülemmaakohtu institutsiooniga. Järjekindlalt figureerivad allikas ka kihelkonnakirjad ning korraldused tänapühade pidamiseks (vt. ka lisa 1).

Korraldusi üleriigiliste palvapäevade pidamiseks avaldas kindralkubermangu kantselei igal aastal ning Brendekeni arvetes puuduvad neist teated vaid kahel korral. Nii ei kajastu palvapäevaplakati trükkimine 1676. aasta arves, sest esimene sissekanne teostatud trükitöö kohta pärineb alles 9. augustist,⁷⁹ palvapäeva plakatid ilmusid Stockholmis

⁷⁵ „100 st denn 9. April.” EAA, f. 1, n. 2, s. 35, l. 48–49 (täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>).

⁷⁶ A. Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Riga, 1890, lk. 164.

⁷⁷ M. Laur. Die Verbreitung der offiziellen Anordnungen in Liv- und Estland im 18. Jahrhundert, lk. 533.

⁷⁸ A. Perandi. Die Aufgaben und Funktionen der Estländischen Generalgouvernementsregierung während der schwedischen Zeit, lk. 87.

⁷⁹ EAA, f. 1, n. 2, s. 808, l. 711.

aga tavaliselt juba aasta alguses. 1680. aasta kohta puudub informatsioon samuti, sest erandlikult ei loetle nimetatud arve täidetud tellimusi ühekaupa, vaid summeerib, et aasta jooksul trükiti neli plakatit ja kolm kihelkonnakirja.⁸⁰ Aastatel 1687–1695 dubleeris kindralkuberner kantselei poolt väljastatud plakateid (2°) mingil põhjusel Stockholmis välja antud kuningliku plakati täpne saksa-keelne tõlge (4°), kuid fenomeni tagamaade selgitamine peab jääma edaspidiseks.

Säilinud eksemplaride põhjal võib järeldada, et nn. ülemmaakohtu (*Ober-Land Gerichts Juridic*) plakatid kujutasid endast kindralkuberner korraldust selle istungi kokkukutsumiseks. Maapäevaga seonduvad kindralkuberner plakatid võisid teavitada kas selle kokkukutsumisest (*ein Placat wegen eines Landtags*) või siis resümeeida langetatud otsuseid (*ein Placat wegen eines Landtags-Schluß*). Kihelkonnakirjadest oli pikemalt juttu eespool. Korraldused tänapühade pidamiseks väljastati Stockholmis ning need olid eelkõige seotud sõjasündmustega. Tänapühaplakatite (*Danksagungs-Schrift*) sage esinemine 1670. aastatel on kahtlemata seotud Skåne sõjaga (1674–1679), mille lõppemisel kuulutati kogu Rootsi riigis välja üldine tänapüha 12. detsembril 1679.⁸¹ 1680. aastate lõpus ning järgneva kümnendi alguses trükiti taas tänapühade plakateid seoses Püha Liiga türklastevastaste kampaaniatega, mille võite tähistas kogu kristlik Euroopa.⁸²

Nagu eelpool märgitud, saabusid kuninglikud seadused, määrused ja korraldused

Tallinna enamasti rootsikeelsena, mis siin saksa keelde tõlgiti ja trükkis avaldati. Verifikatsioonides esitatud trükiarved aitavad täpsustada kuninglike plakatite „liikumise- ja avaldamistempot” Stockholmist Tallinna, sest trükkal on märkinud nende Tallinnas avaldamise daatumi(d).⁸³ Et Brendekeni arvetes on kõige järjepidevamalt infot palvepäevade plakatite trükkimise kohta, vaadeldgem järgnevalt lähemalt nende liikumist.

Korraldus üleriigiliste palvepäevade väljakuulutamiseks anti Stockholmist välja niisiis kalendriaasta alguses ja edastati keskvõimu esindajatele provintssides. Tallinna saadetud kirjalikele korraldustele võis olla lisatud ka Stockholmist trükitud rootsikeelne trükitud kuninglik plakat.⁸⁴ Kindralkuberner kantselei poolt toimetatuna ja tõlgituna ilmusid palvepäevade plakatid Tallinnas trükist alles märtsis või aprillis: 1677–1683 valdavalt aprillis ning alates 1684. aastast kuni sajandi lõpuni märtsis. Et esimene neljast üleriigilisest palvepäevast peeti reeglina juba aprillis, ei rahuldanud info aeglane levik mõistagi Eestimaa vaimulikkonda. Nii kurdetakse Tallinna konsistoriumi ja piiskop Jacob Hellwigi (ametis Tallinnas 1677–1684)⁸⁵ poolt kuninglikule majesteedile saadetud dateerimata kirjas, et palvepäevade plakatid saabuvad nii hilja, et kuninglikest korraldustest hoolimata pole igal pool maal palvepäeva õigeaegne pühitsemine võimalik, ning palutakse, et plakatid saadetakse nii kiiresti kui võimalik, soovitatavalt kohe aasta alguses.⁸⁶

Et sissetulnud korraldused registreeriti

⁸⁰ „Vor das hiesige Königl. General-Gouvernement, auf das verslossene 1680ste Jahr, gedruckt 4 Placaten [– – –] noch gedruckt 3 Kirchspiels Briefe.” EAA, f. 1, n. 2, s. 812, l. 379.

⁸¹ „Ein Placat wegen des Friedens-Fests [26.11.1677]”. EAA, f. 1, n. 2, s. 810, vrd. EAA, f. 1, n. 2, s. 32, l. 239–241 (täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>).

⁸² Nt.: „Ein Dancksagungs-Schrift wegen der Siegreichen Progressen der Christen-Waffen wieder den Türcken [15.10.1686]”. EAA, f. 1, n. 2, s. 823, l. 1189.

⁸³ Ajalooarhiivi 17. sajandi trükiste andmebaasis on Tallinnas trükitud saksakeelsed palvepäevaplakatid dateeritud Stockholmis ilmunud rootsikeelse plakati kuupäevaga. Et Tallinnas ilmunud plakat oli kuningliku plakati saksandatud vaste, kantigi sellele Stockholmi trükikuupäev, mis erineb aga oluliselt Tallinna trükidaatumist.

⁸⁴ Nt. Stockholmis 02.01.1697. väljastatud korraldus sisaldab ka trükitud plakatit: SRA, Livonica II, vol. 268.

⁸⁵ H. R. Paucker. Ehistlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihefolge. Reval, 1849, lk. 12–13.

⁸⁶ „[– – –] Weil die Jährliche bettags placate sehr spät anzukommen pflegen, daß daher die bettage nicht auf die von S. Königl. Mtt. bestimmte Zeit allenthalben im Lande können gehalten werden, als wird S. Königl. Mtt. um maßgeblich heimgestellt, ob nicht kühligh, daß dieselbe etwas zeitiger, und wo möglich fort bey anfang des neuen Jahres übersend werden mögen, damit an einen tage ein mütighlich in Reich und Land Busse geprediget, und Gott umb abwendung seines grimmigen Zorns angeflechet werden. [– – –]”. SRA, Livonica II, vol. 33 (Revals Consistorium och biskop Jak. Helwig till K.M.t 1677–1684).

saabumisel teadupärast kindralkuberneri kantseleis, on võimalik üsna täpselt jälgida, millises tempos liikus korraldus palvapäevade pühitsemiseks Stockholmist Tallinna ning kui

pikalt kulus aega rootsikeelse teksti tõlkimiseks ja avaldamiseks kohapeal. Järgnev tabel esitab ülevaate 1689.–1699. aasta lõikes, sest periood on allikaliselt hästi kaetud.

Tabel 3. Palvapäevade plakati trükkimise korralduse edastamine Stockholmist Tallinna ja plakatite trükkimine Tallinnas 1689–1699

Aasta	Plakatikorralduse väljastamine Stockholmis	Kuberneri kantseleis Tallinnas ⁸⁷	Saksakeelse(te) plakati(te) trükkimiskuupäev(ad) Tallinnas, ja selle väljaandja ⁸⁸
1689	26.01.	–	24.03. kuninglik plakat 26.03. kuburneri plakat
1690	28.01.	03.03.	17.03. kuninglik plakat 18.03. kuburneri plakat
1691	28.01.	30.03.	30.03. kuninglik plakat 31.03. kuburneri plakat
1692	28.01.	29.02.	09.03. kuninglik plakat 10.03. kuburneri plakat
1693	–	–	20.03. kuninglik plakat 20.03. kuburneri plakat
1694	30.01.	12.03	18.03. kuninglik plakat 20.03. kuburneri plakat
1695	10.01.	18.02.	08.03. kuninglik plakat 10.03. kuburneri plakat
1696	02.01.	17.02.	14.03. kuninglik plakat
1697	02.01.	01.02.	16.02. kuninglik plakat
1698	03.01.	21.02.	24.03. kuninglik plakat
1699	02.01.	12.03.	26.03. kuninglik plakat

Tabelist selgub, et vaadeldaval perioodil kulus palvapäevade plakati toimetamiseks Stockholmist Tallinna vähemalt üks kuu ning korralduse menetlemiseks, plakati tõlkimiseks, teksti trükkalile edastamiseks, trüki ettevalmistamiseks ning seejärel trükkimiseks veel umbes kaks nädalat kuni üks kuu. Mis ajal plakatid jõudsid sihtkohtadesse, ehk siis kirikutesse maa- ja linnakihelkondades, on juba iseasi ning info väljaselgitamine keeruline. Võrdluseks võib tuua andmed kindralkuberneri poolt 14. septembril 1691 Tallinnas väljastatud korralduse (*publicatum auf[de]m Königl. Schlosse zu Revall*) liikumi-

sest kihelkondadesse.⁸⁹ Säilinud kaks trükist on ringelnud Kuusalu ja Karuse kihelkondade mõisates ilmselt kihelkonnakirjade edastamise printsiibil, sest mõisnikud on dokumentidele märkinud selle kättesaamise kuupäeva. Karuse kihelkonnas ringelnud dokumendile on mõisates kantud ka korralduse järgmine sihtkoht.⁹⁰ Et dokumendid asuvad Eestimaa kindralkuberneri fondi plakatite kogus, võib oletada, et ka siin järgiti kihelkonnakirjade liikumise printsiipi: pärast teatava piirkonna informeerimist toimetati korraldus Tallinna tagasi. Järgnev tabel annab ülevaate korralduse liikumisest.

⁸⁷ Veergude 2 ja 3 andmed: SRA, Livonica II, vol. 265–269.

⁸⁸ Verifikatsiooniraamatute andmed: EAA, f. 1, n. 2, s. 834 jj.–856.

⁸⁹ EAA, f. 1, n. 2, s. 34, l. 40–41. Kohtuprotsesside kiirendamiseks nõutakse, et kaebused kaebeluse vastu esitataks seatud aja jooksul kaebeluse kinnipidamise ajast alates (täistekstid: <http://www.eha.ee/plakatid>).

⁹⁰ Nt. „Tutemmegi gewesen und nach Niehat gesandt”. EAA, f. 1, n. 2, s. 34, l. 40.

Tabel 4. Kindralkubeneri 14.09.1691 väljastatud korralduse edastamine Tallinnast Kuusalu ja Karuse kihelkondadesse ning dokumendi sealne liikumine⁹¹

Kuusalu kihelkond		Karuse kihelkond	
Kuupäev	Koht	Kuupäev	Koht
14.09.	Tallinn	14.09.	Tallinn
29.09.	Kolga (<i>Kolk</i>)	29.09.	Tuudi (<i>Tutemmeppi</i>)
29.09.	Kiiu (<i>Kida</i>)	30.09.	Nehatu (<i>Nehatt</i>)
04.10.	Valkla (<i>Wallküll</i>)	?	Pivarootsi (<i>Pivarotz</i>)
04.10.	Rummu (<i>Rum</i>)	05.10	Vatla (<i>Wattel</i>)
05.10.	Kodasoo (<i>Kotzum</i>)		

Vaadeldavaist allikaist selgub, et käesoleva näite puhul liikusid mõlemad korraldused Tallinnast maakihelkondadesse viieteistkümne päevaga, ringledes seal veel umbes nädala. Kuigi Läänemaal asuv Karuse kihelkond jääb Tallinnast märksa kaugemale kui Harjumaal paiknev Kuusalu kihelkond, saabusid korraldused säilinud allikate andmeil ühesuguses tempos. Kas pidada nimetatud kiirust informatsiooni edastamise mõttes 17. sajandi lõpule iseloomulikuks, pole vaadeldavate allikate fragmentaarsuse ning spetsiifika tõttu võimalik öelda. Ka puudub vaatlusalune kindralkubeneri korraldus üllatuslikult Brendekeni esitatud trükiarvest, ehkki oma iseloomu ning väljaandja poolest sobiks trüki sinna ideaalselt. Verifikatsiooniraamatus kohtame küll üsna üldisõnalist sissekannet mingist korraldusest vangistatute kohta 26. augustist (*ein Placat wegen den Gefangenen vor 2½ Buch Papier*)⁹², mis justkui sobiks väljastatud korralduse sisuga. Samas katub Brendekeni arvetes loetletud plakatite kuupäev nende reaalse väljastamisdaatumiga, mis mainitud hetkel tekitab silmatorkava ebakõla. Et 26. augustist 1691 pole kasutatud andmete põhjal teada ühtegi muud plakatit, võis trükkal kuupäeva märkides muidugi ka eksida, sest arve trükitud plakatite eest koostati ju alles tööaasta lõpus või isegi järgmise alguses. Ilmselt aitaks lisainformatsiooni tuua kindralkubeneri kantselei protokollide täiendav uurimine.

Võttes siiski arvesse informatsiooni, et pärast plakatite trükkimist kulus veel täiendavalt aega kaks nädalat nende levitamiseks

maakihelkondadesse, võib igati nõustuda eespool tsiteeritud Tallinna vaimulikega, kes kurtsid palvapäevaplaatide aeglase edastamise üle. Kui 1670. aastate lõpul trükiti need Tallinnas alles aprillis, siis maakihelkondadesse võisid nad jõuda tööpoolest alles sama kuu lõpus või järgmise alguses.

Kokkuvõte

Eestimaa kindralkubermangu pearaamatutes ning nende tõestusdokumentides leiduvad andmed Tallinna gümnaasiumi trükkalitele makstud palgaraha kohta ning trükkali esitatud arved keskvõimu korralduste ja määruste trükkimise eest pakuvad olulist täiendust 17. sajandi viimase veerandi Tallinna trükinduse ajaloo uurimisele. Et kindlate perioodide eest esitatud trükiarvetes loetletakse publitseeritud korralduste väljastamise kuupäevi ning enamasti valgustatakse põgusalt nende sisugi, aitab allikas saada paremat ülevaadet kindralkubeneri kantselei igapäevasest tegevusest ja rutiinist. Verifikatsiooniraamatutes kajastuvad arved vajavad kahtlemata edaspidist uurimist ning analüüsi ja ilmselt ka allikana publitseerimist.

Võrreldes verifikatsiooniraamatute arveid teabega korralduste edastamisest, joonistub välja info liikumise kiirus Stockholmist Tallinna, kus rootsikeelsed korraldused ja määrused tõlgiti saksa keelde ning trükiti gümnaasiumi trükikojas. 1690. aastatel kulus näiteks palvapäevade plakati toimetamiseks Stockholmist Tallinna vähemalt üks kuu ning korralduse

⁹¹ EAA, f. 1, n. 2, s. 34, l. 40–41.

⁹² EAA, f. 1, n. 2, s. 841, l. 505.

menetlemiseks, plakati tõlkimiseks, teksti trükkile edastamiseks, trüki ettevalmistamiseks ja seejärel trükkimiseks veel umbes kaks nädalat kuni üks kuu. Kihelkondadesse saadetud plakatite säilinud eksemplaride abil võime täpsustada ka nende edastamise kiirust maapiirkondades, milleks kulus veel ligikaudu kolm nädalat, enne kui need tagasi Tallinna jõudsid.

Tallinna trükkali Christoph Brendekeni esitatud arvete võrdlus nende säilinud eksemplaridega Ajalooarhiivi nn. plakatite kogus võimaldab välja selgitada nende tiraaži. Ilmselt ei ületanud 17. sajandi viimasel veerandil Eestimaal trükitud ametlike teadaannete ja korralduste

arv üldjuhul 100 eksemplari piiri, jäädes pigem 60–80 eksemplari suurusjärku. Tõenäoliselt oli tiraažide suhteline tagasihoidlikkus seotud majanduslike kaalutlustega: korralduste adressesaadid olid eelnevalt täpsustatud ning sellest lähtuvalt ei olnud otstarbekas tellida rohkem eksemplare. Näiteks on kihelkonnakirjade enim esinev trükiarv (umbes 56–62 eksemplari) ligikaudses vastavuses Eestimaal 17. sajandi lõpul eksisteerinud kihelkondade hulgaga.

Artikkel on valminud ETF grandii 6945 toel. Täna abistavate nõuannete eest Tiitu Reimot, Kai Tafenaud ja Enn Küngi.

Lisa 1. Eestimaa kindralkuberneri kantseleile esitatud trükiarvetes enim esinenud plakatite esinemissagedus ja -hulk aastatel 1676–1699

Aasta	Palve-päevad	Ülem-maa-kohus	Maa-päev	Kihelkonna-kiri	Tänu-pühad, võidu-teated	Trükitud plakatite arv kokku
1676	-	1	2	-	1	6
1677	1	1	3	1	4	13
1678	1	1	4	3	1	14
1679	1	1	1	1	1	7
1680	-	-	-	3	-	7
1681	1	1	3	-	-	15
1682	1	-	-	-	-	7
1683	1	-	3	5	-	12
1684	1	2	3	-	-	6
1685	1	-	-	1	-	6
1686	1	2	3	-	1	8
1687	2	1	1	-	1	13
1688	2	1	-	1	1	12
1689	2	1	-	1	1	7
1690	2	1	1	1	-	17
1691	2	1	1	-	1	12
1692	2	1	-	-	1	8
1693	2	1	1	-	-	12
1694	2	2	2	-	-	13
1695	2	1	2	-	-	10
1696	1	1	2	-	-	11
1697	1	1	-	-	-	16
1698	1	1	1	1	-	16
1699	1	1	2	-	-	20

Kaarel Vanamõlder

(1981)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna 2003. Magistrikraadi kaitsnud 2007. aastal Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis. Praegu jätkab õpinguid doktorantuuris. Tartu Ülikooli Narva Kolledži eesti ajaloo lektor. Peamised uurimisvaldkonnad: Balti ajaloo vanem historiograafia ning pressis ajalugu varauusajal.